

РАДОЊА ВЕШОВИЋ

ОКОЛНОСТИ

*у којима обиљежавамо педесетогодишњицу
Тринаестојулског устанка
(За једно повезаније размишљање)*

*Блажен ко посјети свијет овај
у тренутку његовом судбоносном!
Од самих богова он је позван
на разговор, на гозбу духа.
Са висина њихових да свједочи —
вијећник свемоћних да би био.
И да за живота, као небесник
окуси чашу бесмртности.*

из пјесме: „Цицерон“
Тјучев

I

Повод и подстицај да пријавим ову тему за наш Скуп био је план обиљежавања сличног јубилеја — педесетогодишњице оснивања Прве пролетерске бригаде, то јест тамо потпуно прећутане околности, по којима се сјећамо једног тако важног датума своје прошлости. Читајући скицу тог, што се тиче парадности раскошно замишљеног плана, питао сам се: како је могуће заобићи, изоставити, чињеницу „ренесансе“ четништва и вашара четничких знамења (застава, брада, кокарди, штампе и чега све не) којим је запосједнута једна од најрепрезентативнијих улица Београда, променадна Кнез Михаилова? А све то дешава се испред носа пријестоничког Савеза бораца НОР-а, секција и одбора разних пролетерских бригада, а да се нико од толико репрезентаната наше, одиста херојске, антифашистичке борбе није огласио протестом или макар „зачућеношћу“. Како, на примјер Србија са „демократизованим“ четништвом, Србија пуна Алба-

наца, Муслимана, Маћара и осталих несрба може да трајније нормализује односе, споља и изнутра? Како то Хрватска да постигне, Хрватска пуна Срба, Муслимана, Маћара, Талијана и других нехрвата са „демократизованим“ усташтвом?

Како је то могло проћи, незапажено чак, и то у граду са одишта блиставим патриотским и револуционарним традицијама? Његош каже: „Нове нужде рађу нове силе“... Па гдје су те силе, најзад? Овај пут оне издајнички касне. Како је заборав тако брзо избрисао ужасе усташких и четничких кама и јама уз толике јубилеје, приче, пјесме, романи и филмове о нашем рату? Јесте да је свако указивање на „симптоме повратка — пораза“ сумњичило опасно саме указиваче, етикетирајући их као „непријатеље нашег система“, ипак је недопустива ова „глувоћа“ свијести и савјести, поготово сада, и то у врховима борацким.¹⁾ И шта је у тим главама остало још од некадашњих бораца из „строја у Рудом?“ — питао сам се. Бити борац, па и ратни херој, види се, не значи бити и револуционар. Такве крупне истине израњају у пуној својој закашњелој јасноћи: да је скупо плаћено искуство наше ослободилачке борбе готово потпуно одстрањено не само из свијести толиких послеријатних генерација, већ је ишчезла са свијешћу и храброст сјећања и у неким њеним истакнутим учесницима.

Како обиљежити педесетогодишњицу строја у Рудом, а притом заобићи околности које недвосмислено показују да су давно избрисани и трагови тога строја и у Армији и у овој „клими“ која окружује наш Скуп. Како свести обиљежавање Тринаестојулског устанка на — „тему у науци и умјетности“, у овом часу? Тешко, осим, наравно, ако организатори овом „опрезношћу“, гачније — учтивошћу, не желе да ремете тријумфално наступање бивших непријатеља устанка и, на крају — ратних заробљеника, касније савезника против новог непријатеља „ИБ-а“? Па ипак остаје питање: ако су ти исти борци прије пола вијека имали „петље“ да скрешу у лице свим квислинзима, па и овима са кокардом, њихову заслужену истину, гдје се та храброст истопила да им то и овом „јубиларном“ приликом још лежерније понове: „Ко вас је повампирио?“

Поменути повод само ме је подсјетио на деценије те исте „стратегије“ заобилажења непријатних истина и изазвао да, емотивно, у револту, те „околности“ пријавим за тему овом Скупу. Иако сам одмах био свјестан њене готово ирационалне тежине, учинио сам то да бих макар покушао да начнем „тајну“ тог упорног „заобилажења“ и акумулирања нејасноћа, које су ове „околности“ и учиниле генератором нашег „апокалиптичног“ случаја и његове експанзивне злоћудности. Систематски прикривајући пажњу читалаца само за посљедње догађаје, скоро сва штампа том „површношћу“ упорно дограђује тај „зид“, поменут у плану Прве пролетерске, између околности и дубље истине о

¹⁾ Истини за вољу, претходно је та „глувоћа“, као по неком сценарију, освојила све друштвене и државне институције, које су по моћи утицаја биле изнад борацких.

њима. Са тектоником збивања тако остају сакривене и величина и неодложност задатака и нови моћни извори енергија за њихово остваривање.

Далекосежне намјере те стратегије могуће је макар наслутити самим подсјећањем и упоребењем са јасном и снажном једноставношћу предвиђања развоја догађаја у Југославији и Европи уочи Другог свјетског рата, које је објавио Седми, посљедњи, конгрес, касније — „за све криве“, Коминтерне 1935. године. Тим упозорењем на опасности од рата и фашизма, свијет је био и те како на вријеме не само припремљен на отпор, већ и заштитен макар од дезоријентације и духовне поробљености у какву су га овај пут готово издајнички гурнули назови — наши комунистички врхови и земље бившег Варшавског уговора. Гдје су те снаге, за сад, способне да се тога и сјете, а камоли да понове какву свијест и такву стратегију? Колико ће се на те снаге чекати и каква ће бити цијена тога чекања, страшно је и подсјећати. Поготово што ово тријумфално наступање Америчке империје, послје распада Совјетског Савеза, ништа добро свијету не обећава. Напротив, ерупције друштвених нереда попримају катаклизмичке размјере, наговјештавају прије повратак спартијата и пролетера античког Рима, него раздобље мира и складних односа у општем процвату.

Зашто ме толико узбудило поменуто заобилажење околности? Просто зато што се оне одасвуд јављају као прва преграда између стања, разумијевања тог стања, и хумане оријентације праксе. Не само то: тровање народа назадним идејама има исте посљедице, наше стање то драстично илуструје, као и тровање водовдне мреже, с том разликом што се жртве у првом случају јављају знатно касније и потпуно несвјесне своје затрованости. Они који су то знали, а нијесу довољно упозоравали, већ су нам то „пиће“ бесплатно и у изобиљу нудили, зар нијесу учесници у овом „понављању историје“?

Још нешто: са појмом околности, животне средине, повезана је историја опстанка — човјека, флоре, фауне. Настале из једних прилика, многе врсте биљака и животиња, као што се зна, нестале су са промјеном тих прилика; нестале су, јер нијесу успјеле да их савладају, да се прилагоде. Околности о којима је овдје ријеч такве су природе да се не тичу само комуниста, већ се, и овај пут, тичу општег опстанка. Јер, као што рекосмо у примјеру „тровања“, није могуће ништа предузети против комуниста, а да се тиме, без обзира на све што се дешава око нас, у Источној Европи и у СССР-у, убрзо све дубље не загази у злочин против народа и против човјечанства.

Сувишно је и помињати колико је неприродна и трагикомична ова немоћ јучерашњих побједника, а тек њихова „префарбавања“: јуче су се међу собом сумњичили за недовољну „комунистичност“ да би то данас замијенили међусобним оптужбама за јучерашњи „бољшевизам“! Несреће које те „промјене“ доносе, неће моћи још дуго да држе народ у стању забуне, преваре, напуштености и обезглављености, он је и за све то ври-

јеме био и остао већи комуниста од многих јучерашњих, а и од данашњих својих „идола“. Избори у Црној Гори и у Србији најбоље су то показали. Ко зна је ли већи гријех ових двију република пред „покровитељским“ нам Западом, то што су пошле у „ослобађање“ Срба или што су на првим слободним изборима дале одлучну већину гласова социјалистичким и комунистичким кандидатима? Стога ми није толико неприродна дрскост, већ поменутих, усвојених „повратника“ поражених 1945. године, колико ми је недоличан и необјашњив недостатак минимума истинољубља, грађанске куражи и самопоштовања у већине бивших побједника, „бораца за једнократну употребу“.

Гдје се истопише, гдје потонуше толики хорови „теоретичара“ „слободног“ тржишта, самоуправних несврстанција, Титових „оданција“ — на „двору“, у партији, у армији, у новинарству, у литератури? Гдје су овог часа, да макар покушају да бране њега и партизане и све несумњиво ослободилачко и хумано наше од отворено фашистичких клевета, ишчепрканих из „арсенала“ псовки од прије пола вијека? Да бар примијете циничну превртљивост Запада према Титу као својој некадашњој „легенди партизанских храбрих планина“, вођи несврстаних, истакнутом миротворцу. Тог истог човјека, који је 1948. године рекао Стаљину своје „историјско Не“ и то у вријеме кад је тај Запад, како је то Крлежа једном рекао, „бојио гаће“ при самој помисли на Стаљинових триста дивизија, иста штампа је касније „упоређивала“ са Иди Амином и Чомбеом. Титова главна слабост је и била управо та „дволикост“, „двоспратност“ стања, то што су његове декларације поодавно изгубиле све своје ослонце у пракси и у власти. Зар „случај“ Јованке Броз не открива тихи „дворски удар“, а сасвим прећутан? Зар до овог садашњег стања нијесу довели махом исти људи који су из Титове сјенке, за Титова живота били приграбили власт, откривајући у „етапама“ касније своје анттитовско и антинародно лице. Упркос свеколикој па и нужној критици, и Стаљин, и Тито, и Коминтерна морају се одлучно бранити од отворено фашистичких садашњих блаћења. Јер, што нас више удаљавају од појмова мира и реда из „Брозовог времена“, све смо ближи новом „балканском бурету барута“ са упаљеним штапином.

И шта рећи о том нашем стању последице свега што је последњих деценија речено на ту тему у штампи, документима, публикацији, исповијестима жртава 1948. године, уопште у дјелима наше и стране књижевне левичке и деснице? Можда је најбоље и најједноставније здрао маску тим нашим „околностима“ Михајло Лалић својом изузетно снажном прозом „Прелазни период“, особито ироничном сликом под насловом Радосна Никић. Ријеч је о „два важна станара у Улици Браће Југовића“ по које редовно долази лимузина. Пошто је једнога од њих збрисао такозвани „декамицион“ против привилегија, онај други, Гаја, остаје у милости. По њега свако поподне долази лимузина да га „пребаци“ код Голф-клуба гдје се састају представници горње касте „револуционара“. Тамо Гаја и сина води да га упозна са одабра-

нима и њиховим манирима: „спортска опрема из иностранства, рекети, патике, мајице . . .“ да се види „какве је племиће и аристократе новог кова одгајила гола и боса партизанија!“ Удружени са страним капиталом јучерашњи бирократски паразити само настављају линију угодног „препуштања“ догађајима . . .

Познати грчки пјесник Кавафи има једну пјесму илустративну за ове „околности“. Зове се „Очекујући варваре“.

Сенат се у тој пјесми олијенио. Не доноси законе и уредбе, чека да дођу варвари, да то они учине. Цар је уранио, сав окићен сјео на пријесто, чека да вођама варвара преда повеље о почастима и силне дарове. Али невоља је у томе што варвара више нема. Вече се спушта над градом, а варвари не долазе. Врхунац несреће је вијест са границе — да варвари уопште неће доћи. Сви се повлаче у своје домове, питајући се покућено: „Шта ћемо сад без варвара? Они су били ипак неко рјешење“.

Шта овдје чине побједници у два посљедња свјетска рата, осим што чекају варваре? И овај пут су имали „среће“! Али су их варвари затекли мамурне, никако да се расане и да схвате у какве су се „варваре“ сами прометнули. И да ли су боље госте и насљеднике, и да ли су бољу „негацију себе“ заслужили „комунисти“, којима је „стаљинизам“ за посљедњих четири деценије био и остао опасност „првога степена“, а Лењинов Октобар „неопростива историјска грешка“.

То сабласно понављање историје, у ствари — заустављање времена, овдје види се и по већ трећем кажњавању „заборавности“ побједника: да би казнили побједнике, и „корегирали“ њихове „грешке“ у балканским ратовима, моћници Запада покрећу Први свјетски рат; за побједнике у том рату, губитници су „смислили“ Други свјетски рат; а за треће кажњавање побједника у том рату исплене су од „невидљивих нити“ ове „околности“, пораз срамотнији и тежи од било каквог отвореног рата. Ово „кажњавање“ је само метафора за савремену динамику историје у којој се краткоћа памћења плаћа одговарајућом „глобом“ — поништењем искустава и вишеструком поновљивошћу жртава, сваки пут.

Понавља се овдје чак и употреба страха од „дрвене опасности“. Уплашена побједом руске револуције 1917. године Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца окреће леђа наивним херојима са Цера, Колубаре, из албанских гудура и даје предност онима који су се „окушали са Русима“ и који су били, као „први“ ослонци, клица срамотне априлске капитулације 1941. године. „Боље Хитлер него Стаљин!“ — била је парола буржоазије 1941. године. Исти „страх“, који је бившег шефа аустријске шпијунске у Колашину — Лесковца, уздигао за начелника града Сарајева послје уједињења, понавља се готово у длаку, послје 1948. године: преко ноћи „гумба“ Титове кадровске критеријуме, провјерене — на Голи оток, а на командна мјеста — „Лесковце“ из Другог свјетског рата, клицу из које су настале и ове још недовољно протумачене, наше — капитулантске „околности“.

У ствари, понавља се и наша, југословенска, варијанта термидора 1794. године, понавља се, умјесто гиљотине — државни злочин 1948, дуго чуван у тајности једном вапашарском гунгулом прије него парадом и деценијама продуженог терора над голооточким жртвама. Понавља се тако и владавина једне „лондонске“ дволичности са истим трагикомичним крајем: као што су се четворогодишње четничке „пријетње“ окупатору завршиле њиховим сломом заједно са Њемцима и усташама код Зиданог Моста и на аустријској граници, и крај „Титовог напредовања“ крунисан је и „украшен“ парадом окупацијских знамења и ужасима међунационалних покоља.

У рушењу комунизма помоћу „комунистичких“ врхова понавља се начин енглеске колонизације Индије помоћу саме „Индије“.

Понавља се и употреба „несвјесног“ елемента против комунизма и овај пут са несагледиво опаснијим посљедицама. Зар фашизам није био у исту сврху елемент национализма ојачан у свјетску силу, да би његови бивши „хранитељи“ — Енглеска, Америка и Западна Европа, постале прве његове жртве? ... И шта би било да Совјети нијесу одољели!?

Понавља се, у америчкој варијанти, и Хитлеров „нови поредак“ и са њиме, у неупоредиво већим размјерама, људоморство и рушилаштво чак и у, прије тога годинама са те стране слављеној, Титовој Југославији. То понављање историје даје повода за сумњу: да то не личи на њен крај, на стање оног Његошевог „мора“, гдје „волна волну ужасно потире, о бријег се ломе обадије“? Или је то, питања сама врве, њено прикупљање снага за продор у нове хоризонте неслуђене хуманости и стваралаштва?

У ствари, четрдесетогодишњи мир се завршава призорима једног свјетског рата добијеног чисто „метафизичким“ средствима. Пометеност је толико свеопшта да се нико још и не пита кад смо се и како изгубили и гдје смо се сада обрели? Да ли је ово више налик на 1914. или на 1941. или је то наша 1948. вратила ситуацију у Европи, а и шире, од прије сто и више година? Или су то нека нова груписања сила пред чудесно новим „прогледањем“ свијета?... Или је то нови неки „праг“ односа са каквим се човјечанство суочава по први пут? „Нирнберг — Стаљину!“ — писало је на једном транспаренту сепаратиста у Кишињеву. То кличу подмлађени виновници преко педесет пет милиона људских жртава у Другом свјетском рату! „И вичући на вукове, сами проарлаукаше!“ — речено је негдје у Светом писму.

Мада је већ очигледно да је Запад од југословенске 1948. године успио да „конструира“ бомбу са продуженим дејством, којом је у парампарчад разнио и њу и социјализам у Источној Европи и у бившем СССР-у, та истина остаје већ годинама затрпана армијама „машина за причање, за мљевање и развијавање истине“.

Ако Запад испољава све више „збуњеност и забринутост“ због све крвавијег тока догађаја у већ бившој Титовој Југославији, као да не господари више силама које је ту, према тим „тумачењима“, оставио „крах комунизма“. Изгледа да је то само нови маневар за даље обмањивање, да би се жртве тог кошмара што касније пробудиле и преузеле бригу саме о себи, јер ове „околности“ садрже „набоје“ и за вишедеценијска крвава и друга „преслагања“ свијета у нове, ко зна какве „цјелине“ и гигантске профите. Њихови творци овим „патернализмом“ хтјели би да до краја, зна се чијега, очувају и искористе „плодност“ ове нејасноће „стања“...

II

Зато што се тема овако нагло „отргла“ од свог природног повода и у гранању показала стихијну самовољу, аутор је присиљен да је „дисциплинује“, да је сведе на најнеопходније „назнаке“ које би могле бити од помоћи за неко шире, повезаније размишљање о нашој ситуацији. При том аутор само примјењује метод, познат још у старом Риму, кад су за разумијевање и предвиђање збивања коришћене чувене Сибилине књиге или „гатање помоћу догађаја“ на латинском звано — „vaticinatio ex eventu“.

Да бисмо избјегли разне врсте пристрасности памћења при поновном „читању“ својих сјећања, не смијемо испустити сам амбијент којим су били окружени догађаји. Зар се није све дешавало у замаху јубилеја и парада, готово без предаха, да то површнима и лаковјернима није оставило ни времена ни ваљане прилике за прибирање? Треба се само сјетити оног послеријатног полета у обнови и изградњи којим је настављено општенородно славље ослобођења. Тај талас је искоришћен да се и од сукоба са Москвом 1948. године направи епизода која је и сама убрзо потонула у нове, још бучније, параде и славља. Ни јавни распад Титове Југославије на Четрнаестом конгресу СКЈ није био у стању да тргне још дремљиве побједнике, успаване карневалом којему се није видјело краја.

Ако је и иначе историја смјена побједа и пораза, ваља запазити да је наш простор просто „фаталан“. На њему су антагонизми свјетских сила — јер сви путеви воде освајаче преко нас — неколико пута „експлодирани“ у ратне сукобе европских па и свјетских размјера. Можда је то на шта аутор жели овдје да укаже наставак те историјске динамике послерије Другог свјетског рата, заправо њено понављање у новим „околностима“ успављујућих илузија бораца, да су и овај пут учествовали у „посљедњем“ рату, а то значи да су „заувјек“ побиједили.

*
*
*

Предумишљај у разваљивању Титове Југославије највидљивији је ако га илуструјемо еволуцијом кроз збивања и кроз пој-

мове чији нам је учинак лако препознатљив у данашњим нашим „приликама“. То су, прво, „наше отварање према свијету“ око 1950. године и његове посљедице и, друго, идејна и практична метаморфоза интернационализма КПЈ у бесомучне национализме, а све то нагло гаси револуционарну динамику народноослободилачког рата у миру.

Нове односе са Западом, ваља и то назначити, Тито је почео, бар за већину посматрача, не толико као успаничени бјегунац пред Стаљиновом суровошћу, већ и као жива легенда четворогодишњег партизанског рата у Европи, па и као вјешт „хазардер“ свјестан и своје старе и додатне „тежине“. Са своје стране Запад је готово муњевито схватио значај ове шансе, а и личне особине њеног главног јунака: склоност парадама и лидерству, чиме га је у изобиљу засуо и сластима те врсте, готово шеретски, као мрва у кајмаку, утопио. Та прича је, иако скоро свима позната по детаљима, остала искидана и неповезана, а и ми сами са њоме: свако је на свој начин у себи саставља и завршава својим закључцима. Па ипак, она има своју главну нит без које је немогуће себе саставити у свјесну цјелину, у онај Његошев „бријег“ који, иако мали, отвара видике ка излазу из кошмара.

Распад кроз партизанство рођене Југославије одвијао се готово непримјетно, у размацама и по фазама: послије ликвидације СКОЈ-а погашене су радне акције омладине и крупна изградња. Замирање привредног и друштвеног живота надомјештавано је разним „кампањама“, самоуправном фразеологијом о социјализму „са људским ликом“, фарсом предаје фабричких кључева радницима и свјетским претензијама „самоуправне идеологије“. Но, само то „отварање“ довољно је да нас уведе у „клици“ ових наших „прилика“. Била је то суштинска промјена, свуда прећутана, промјена „гаранта независности“ и стварна, а тајно спроведена капитулација пред оном страном ка којој су лотле била окренута сва оружја одбране.

Заведени завршним Титовим ријечима на Петом конгресу КПЈ многи су дуго сматрали да је та наша „офанзивност“ наставак динамике побједе у миру. Неки су се надали да ће Стаљинова критика побољшати рад и ефикасност нашег руководства. Теоријску неозбиљност тих импровизација откривали су постепено сами догађаји. Скеч предаје фабрика радницима (према којој је једини циљ борбе комуниста овдје био да се дочепају фабричких кључева) убрзо „уозбиљује“ затварање фабрика, масовно отпуштање радника и расформирање на брзину и насилно осниваних селачких радних задруга. Масовни „пријем“ отпуштених радника у Европу, „пантомимом“, без ријечи, открива смисао нашега „отварања према свијету“. Оно што је тада код нас остало „запретано“, открила је западна штампа. Констатовала је да је Југославија прва социјалистичка земља која извозом радне снаге подмлађује своју фашистичку емиграцију. Четници, усташе, балисти и други су тада у најближим рођацима добили олакшицу за своје изгнаничке „осаме“. То наше „отварање“ искористили су и неки идеолози десних партија на Западу да читају

вакеле својим комунистима у смислу: „Видите до чега су довели своју земљу ваши југословенски другови! И да се добро узмете у памет, јер ми немамо куд даље на запад са вишковима радне снаге!“

Посљедице су наставиле да производе нове узроке којима смо ево готово „поклопљени“, оковани споља и изнутра. Једна од њих је, и то преломна, Шести конгрес КПЈ. На њему је промијењено име и идеологија организације. Ваља се сјетити и серије Ђиласових чланака у „Борби“, његовог пријатељства са вођом енглеских лабуриста — Беваном, а и његовога „случаја“. Односе са Западом, које је Ђилас у име Титово био успоставио, Кардељ, као Ђиласов „наслједник“, наставља свестрано да „утопљава“.

Схвативши Ђиласов „пад“ као могућност отпора десним снагама у култури, група писаца комуниста у Београду покренуће дискусију поред осталог, и око Давичове поеме „Човек човек“. Пијаде и Кардељ су је својим интервенцијама убрзо прекинули у корист Давича. Вриједи поменути из тих дана и дијалог између „реалиста“ и „модерниста“ у Удружењу књижевника Србије у коме се истакао Михајло Лалић својом аргументованом одбраном реализма као правца у књижевном стварању. Тај покушај отпора књижевне левнице завршио се тиме што су реалисти добили „равноправан“ третман у једној Титовој изјави, али су зато остали без свог посљедњег гласила, без часописа „Савременик“.

Титово отпадништво од Москве Запад не само да објеручке прихвата, већ га муњевито претвара у идеју о великом, разгранатом „перспективном предузећу“ чије „продукте“ није тешко препознати и у овим нашим „околностима“ и много шире. Влада САД реагује даром од тридесет и шест милијарди долара Влади Југославије, цијену шест хидрогенских бомби или једног осредњег рата. У разним приликама број тих милијарди се увишестручио.

У „отворену“ Југославију просто су потекли кредити и дарови са Запада. Темпо јавно иде у Вашингтон за пшеницу, а Коча, тајно, за оружје. Сваки директор веће фабрике могао је да дигне зајам на Западу. То је попримило такве размјере да су, кажу, неки удбовци забринуто питали Кардеља: „Ко ће да плаћа ову неодговорност?“ На то је Бевц (Кардељев хипокористик) nonшалантно одговорио: „Нека се они само задужују, врло важно! И треба да се задуже што више! Јер, колико више Запад уложи пара у нас, толико ће прије морати да нас брани од Руса“. Таква је „политика“ завезивала овај наш садашњи „Гордијев чвор“!

Претварајући републике и покрајине у неку врсту феудалних „лена“ додијељених својим провјереним ратним друговима, задржавши положај врховног арбитра, Тито настоји да сачува хармонизујућу динамику југословенства у односима дјелова и цјелине, иако је то већ клица каснијих цијепана кроз „суверени-

зације“. Упркос ојачалим центрифугалним силама, Тито, ипак, још дуго остаје симбол јединства и илузије да код нас све тече у реду, по његовој „народској“ концепцији социјализма. Повремена гунђања Запада против њега само му чувају реноме личности независне од оба „лагера“.

Јачање „нове класе“, успорен живот, све отворенији захтеви за социјализам, изнуђавају Титов чувени Сплитски говор. Доживљен као „празник наде“, у ствари био је то један од његових маневара који је народ означио вицем о „лијевом жмигавцу за десно скретање“. Практичну и идејну јаловост покрета партијски врх оправдавао је заосталошћу нижих кадрова. Покушава кампањски да се освјежи „ротацијама“ које доводе само по годинама млађе снаге, али не и по идејама. Фразеологија „националне равноправности“ стога легализује свуда идеологију национализма, и то „двокрако“: изнутра — у Савезу комуниста и у власти, споља — на међународном плану — међу несврстанима и тамо са руководеће позиције.

Ваља поменути и нове комплоте око позиција и отимачине око „савезног колача“ као и узајамне оптужбе руководства за угрожавање националних, развојних и свакојаких „интереса“. Збрка појмова даје анархији разорност експлозива. Новине, радио, телевизија све више личе на жлијезде које шире метастазе саркома мржње и распадања. Можда су најгласније тада „загребачке“ оптужбе „Београда“, јер дају крила хрватском шовинизму. Случај „словеначких цеста“ износи на видјело изузетност тамошњег национализма, јер се огласио већ у ратном Јајцу и тако се, још прије 1948, учврстио у перманентног бунтовника те врсте. Запад од почетка свим силама охрабрује сепаратизме — словеначким и хрватским примјерима, да је то најкраћи пут до „нове суверености“.

„Нама је сад најважније да дођемо до националних партија!“ — изјавио је један од водећих „либерала“ на самом почетку наших садашњих „околности“. Кључ да се то најјефикасније „ускваси“ била је општа повика на Србе као на „главну опасност од догматизма и унитаризма“. Оклијевање српског руководства и других утицајних југословенских комуниста да укажу на погубност такве пароле посљедично погодује јачању национализма и у Србији. Нико није ни поменуо српске комунисте интернационалисте, који су искрено сузбијајући свуда сопствени национализам, настојали у свим приликама да помогну развој и осамостаљивање својих другова, припадника других нација.

Десета сједница ЦК СК Хрватске по свом отворено шовинистичком тону (случај Милоша Жанка), затим кулминација Маспока до угрожавања Титових позиција, учиниле су стање у Хрватској критичним . . . Студентске демонстрације 1968. године у Београду, побуне на Косову, скидање руководства Трипало — Савка у Хрватској, интервенција трупа Варшавског уговора у Чехословачкој и готово хистеричне реакције у Југославији, случај Ранковића, само су неке назнаке о многоструким, симултано растућим, посљедицама „наше“ 1948. године.

Умјесто да упозори на опасне последице за Србију и за цијелу Југославију од таквих априорних оптужби Срба, српско руководство се препушта истовјетним реакцијама. Да покаже шта је Србима у прошлости дала слична политика, лист „Политика“ почиње да прекопава усташке јаме и стратишта из Другог свјетског рата. Из истог ината, легализује се и четништво. Национализми се међусобно распаљују. Све то тече „глатко“ као „нова линија“ уз „самоуправну“ наклоност споља и изнутра. Нема недозвољеног, кад је ријеч о „првостепеној опасности“, а национализам и „демократија“ су против ње толико пута ефикасно испробани. Социјална напетост је тиме скренута „од себе, на туђу“, на националистичку страну.

Па ипак, споља, још све изгледа нормално. Расте стамбена изградња и прилив девиза од радника и предузећа на Западу; стандард је пристојан без неког посебног напрезања домаћих потенцијала. „Промет људи, идеја и ствари“ са Западом рапидно се увећава. Либерализује се и повратак ратних емиграната из Западне Европе и са осталих континената. Спајају се два слоја остатака окупације — емигрантски и онај унутрашњи, који се у међувремену као нови ослонац мање више сав титоизирао. Последице су све плодније новим узроцима: са универзитета притичу стручњаци васпитани од стране нових „јасперсо-цоисоликих“ професора, доктора, академике. Окупацијским шовинизмима распаљиваним међу емигрантима на Западу, придао се изнутра још један, не мање жесток, национализам „правих антистаљиниста“. Прешавши у свом новом догматизму „дрту мјере“, они су се извргли у своју супротност, у антикомунисте (по прилици, као жирондинци у монархисте) измијенивши тако и почетни карактер наше 1948. године. Откуд на рушевинама „комунизма“ таква и толика ренесанса фашизма. Гдје су и од кога могли наши „антистаљинисти“ да стекну демократске навике?

Све већа експлозивност међурепубличких граница и религија, особито ратна попршта између Срба и Хрвата, извела су, најзад, на отворену сцену западне ауторе ове наше драме. Све дотле они су били дискретни посматрачи иза кулиса, и „редитељи“, али само у економско-финансијском смислу. Морали су да се појаве на мјесту збивања, да јавно опомену, умјере и преусмјере своје „актере“: „искочили“ су и из „текста“ и из „мизансцена“.

При том Запад према Југославији испољава изузетну „бригу“, тактичност и стрпљење. Можда, и понајприје, због „огледности“ примјера, а и због страховања од ширења „заразе“, јер је ЦИА кроз ове „мирне“ године и на Западу настојала да стање на сличан начин „структурира“. Вјероватно да и заслуге нашег руководства за садашњи крах „социјализма“ у овом дијелу свијета и шире, учествују у тим „обзирима“, поготово егземпларан карактер поступака према нама, а с обзиром на главну мету, на „усквашавање“ истих процеса међу народима бившег Совјетског Савеза. Та „брига“ личи на лијечење лугеса — помадама, облогама и пудерима.

Како и куда одавде? — главно је питање. Може ли *повратак профита* нормализовати стање и у овако половичном социјализму какав је био наш? Мислим да не може, осим да га уназади и претвори у општенародну несрећу, што се и дешава. Профит више није способан ни код себе да нормализује стање. Наш случај открива много више од свега што је о њему досад речено, открива и оно што су савезници као побједници „засијали“ у Западној Европи 1945. године и раније. О томе нешто казује и немогућност суђењу ратном злочинцу, „лионском каспину“, гестаповцу Клаусу Барбију. У одгањању суђења је и умро од саркома. Како је успио у томе? Преко штампе је запријетио да ће његово суђење бити неславан крај за многе политичке каријере у Западној Европи. Ликвидираће их њиховим биографским истинама: да су их англоамеричке власти бирале са спискова гестаповских шпијуна, које су нове газде од Барбија добили одмах по хватању.

Одмаклу фазу сличне „инфекције“ откривају наше отворене ране, и не само оне, већ и јачање крајње деснице на Западу и на Истоку. Па ипак, како послије готово пола вијека социјализма, и таквог какав је био наш, западни „редитељи“ успијевају да овдје „накалеме“ сличне своје „демократске“ омладе, кад се ситуације тако заплићу да ће ускоро и најгори социјализам, осим оног Пол Потовог, изгледати народу сношљивији, човјечнији и од најелитнијег капитализма? Зашто се ћути о новом стању које носе нове енергије научне револуције, која већ исто чини у Америци, у Западној Европи, код нас: затвара фабрике и отпушта раднике?

Зато што се суштинска питања намјерно обилазе, од почетка стоји питање: је ли се ишта боље могло предузети те наше фаталне 1948. године? Свакако да јесте, али је у том случају „вребао“ ризик једног новог, накнадног револуционарног прегнућа, на што југословенско руководство није ни помишљало. Но, ако се за обавезе према сопственој побједи није било озбиљно припремило, за напад из Москве прилично је тактично, а то значи — спремно, реаговало. Тито је одабрао најлакши и „најсигурнији“ пут, стално са могућношћу „врдања“ и са надом у хазардерску наклоност догађаја. Међутим, ерозија у „врховима“ имала је, бар што се тиче европских комуниста, снагу унутрашње, „класне“ закономјерности која је и Тита „повукла“. Кварљивост поменутих „комунистичких“ врхова поновила је мит о Сизифу, али сасвим „одозго“. На главно питање: Шта је то нови живот, умјесто тражења нових одговора, ти врхови су се бућнули као жабе у „стилове“ живота својих дојучерашњих класних непријатеља, а самим тим и њихову идеолошку „коначност“, која постепено доводи и до опште.

Питање: Зашто се идејно наслеђе наше антифашистичке борбе тако брзо у пракси угасило, враћа нас поново на исти

рефрен ове приче — на посљедице 1948. године. Један Титов говор, из његових „тренутака отржењења“, отворено је указао на стварни карактер нашег „антидогматизма“.

„Не смијемо дозволити“, рекао је он, „да се овом нашом демократијом користе наши непријатељи, они против којих је она кроз борбу извојевана“.

То каже исти човјек који је, промијенивши „ослонце“, омогућио размах свих могућим „антидогматским“ произвољностима и њиховим циничним савезима. Такав је, уосталом, био Тито — противрјечан, различит, у зависности од сарадничког састава, који се, као што знамо, прилично често мијењао. Запамтио сам тај дио његовог говора зато што сам и сам примјетио да се са „рјечником“ код нас мијења и правац кретања праксе: „напредовање“ је све чешће упозоравало симптомима „повратка историје“ . . .

Фаталност збрке појмова у нашим „околностима“ поново ми је „открио“ један пријатељски спор недавно овдје у Академији вођен са Владом Стругаром, на тему „права на друго, супротно мишљење“. Иако без тог права, зна се, нема истинског разговора, а камолу објективне и потпуне дијалектике у демократији, ипак сам се, размишљајући о том спору, у јаду питао: зар ове такозване наше околности, ово ускитјело безумље шовинистичке и антикомунистичке мржње, није „усквашено“ и већ „узбучало“ управо из тог истог, тобоже демократског права на друго, супротно мишљење? Колико се то „ново“, подметнуто, стање више у „демократским“ правима учвршћивало, апсолутизовало, гласови стварног разума били су све тиши, све бојажљивији, све рјеђи — родио се нови догматизам. Тај „демократски“ догматизам, ижбикао на згариштима „комунизма“, хистерично захтијева и „ствара“ већ — „чисте нације“, „коначне границе“, „апсолутне“ вјере, „коначну“ слободу, а слободе, а живота обичнога, мирнога, „нормалнога“, са перспективом мира и рада, очајно је све мање . . . Вратили су се исти варвари, одједном са двије стране — споља и изнутра, да понове своју 1941. годину демонски слично, али без прилике, чак и без оне некадашње дрскости наше, да им се макар скреше у лице: ко вас је повампирио?

Вратио се неки маскирани, жилави фашизам, оклопљен „демократским правима“, иза којих стоје дипломатске и оружане гаранције Вашингтона и Западне Европе. Ко да му стане на пут, кад је он и „демократски“ тоталан? Ко год му и трску стави на пут, унапријед је осуђен: за кршење људских права, и то од стране ноторних прекршилаца тих права. Све то се тиче ових околности, прећутаних „учтиво“ и овом „јубиларном“ приликом, 1991. године, што ме је и „повукло за језик“ да макар заустим нешто о томе, само зато што сматрам да су наша сјећања на 1941. годину јача од свих притисака којима нам ове околности пријете; јача и зато што јасно истичу лажност, подметнутост овога нашега пораза чија неприродност крије нешто чак побједа-доносно у духу, једну велику историјску подударност: пошто је

капитализам, као друштвени поредак, у ствари, побиједио кроз поразе, зар то не би могло да се догоди и новом хуманизму — научном социјализму?

Па како су могли наши побједнички врхови, макар онај њихов мислећи дио, да не осјете неопходност трајнијег дјеловања идеја своје величанствене побједи? Дјеловања у смислу успостављања трајног филозофског фронта против обновљивости фашизма, ма гдје се појавили његови лако препознатљиви симптоми: шовинизам, расна и вјерска мржња . . . За фашизам, зар се то мора понављати, не смије бити демократије, зато што је 1945. године свјетска демократија између себе и те духовне чуме успоставила непрелазну границу, границу запечаћену крвљу преко педесет пет милиона људских живота и сабласно порушене Европе и Азије.

III

Из свега што је покренула ова тема, сама по себи, постављају се нека, рекао бих, *битна питања*, особито зато што су, углавном, остала непоменућа у свим мени познатим разговорима и контактима.

Почео бих слиједећим:

— Ако је онај пређашњи, поражени фашизам, својим походом на Европу и СССР ставио свијет пред хамлетовску дилему: бити или не бити — у фундаменталном хуманом смислу, садашња његова цинична „ренесанса“ са „крахом социјализма“ на европском континенту, зар не понавља ту алтернативу у за сад готово трагично неповољнијим приликама и за Европу и за цијело човјечанство?

— Зар Титов случај не „тукне“ помало на успјелију репризу „троцкизма“: његов антистаљинизам произвео је, у друкчијим околностима разумије се, „звук оних труба“ којим су изнутра срушени зидови досад неосвојивог „Јерихона“?

— Није ли ово што се догађа са социјализмом код нас, у Источној Европи и у СССР-у, у ствари криза капитализма у „социјализму“, што потврђује потпуна истовјетност симптома са кризом капитализма на Западу? Зар профит није био код нас одавно легализован као „мала привреда“; што се тиче пореза приватно власништво, још за вријеме Кардеља, било је стављено у осјетно повољнији положај од друштвене имовине?

— Својим релативно брзим „рјешавањем“ проблема стандарда помоћу западних зајмова и кредита и кроз либерализацију приватне својине, зар „бивша“, Титова Југославија није створила утисак да је у приватизацији открила „формулу“ за рјешавање тог важног проблема социјализма и тиме, попут оне кусе лисице из басне, особито последије Хрушчовљеве покајничке посјете Београду, скренула источно-европска руководства на свој „модел“?

— Како објаснити чудо — „краха од самог себе“ система који је побиједио фашизам, при чему је нови непријатељ успио без оружја, „дијалектиком голе ријечи“, у ономе у чему су Хит-

лерове и Мусолинијеве до зуба наоружане армије доживјеле слом? Је ли тај крах посљедица идеолошке и практичне „исцрпљености“ марксизма или недораслост тој идеји његових „ослонаца“ у поменутиим партијским и државним врховима?

— Вјештину западних идеолога у баратању психом маса: да им актуелну свијест „потисну“ догађајима извученим из заборава и тако врате атаквистичка стања масовног шовинистичког, вјерског, расног лудила, зар тај „мефистовски метод“ не пријети посљедицама много ширим и трагичнијим од југословенског „примјера“? Није ли ова наша изгубљеност пред „околностима“ (нека врста духовне атомске бомбе!) „плод“ примјене науке у системима информисања у циљу „свјесне производње несвјесног“?

— Није ли у најновијим тековинама научне револуције нашла потврду теза чувеног енглеског филозофа Франсиса Бекона (претече модерног материјализма) који у својој новели „Нова Атлантида“ већ у седамнаестом вијеку предвиђа — друштвени препород као плод научног развитка? Ако се разбијање атома, претходница научне револуције, најавило — спаљивањем Хирошима и Нагасакија, њена нова етапа у — „фабрикама без радника“, у роботизацији, зар је ишта мања пријетња, ако доводи у питање запошљеност огромног дијела радничке класе на планети? Да бисмо тој и таквој егзистенцијалној промјени дали хумани правац и смисао, гдје наћи снаге способне за тај гигантски задатак, осим у научном социјализму, револуционарно оријентисаном радништву и научној интелигенцији?

— Да ли је овај „крах комунизма“ био неминовност због поновљене успављујуће заблуде побједника „да су учествовали у посљедњем рату“, чиме су се многи идејно завршили већ 1945. године? Или због субјективних граница, које сваком покрету неминовно пријете? И да ли је последице сваког обављеног „епохалног“ задатка неизбјежан „замор материјала“, предах у индолентности за нова струјања из времена? — такође спада у ред битних питања. Јер, на питања на која су јуче замућивали и разливено одговарали, због недовољно искуства и зрелих судова, данас би комунисти уз мало напора морали и једино могли да дају потпуне, на наукама засноване, поуздане одговоре.

IV

За све оне „избрзане“, лаке у ријечи, који за све оно што се дешава код нас и у Источној Европи, *окривљују Маркса*, мора се скренути пажња: да не пренагљују у томе. Прије више од сто двадесет година Маркс је могућност оваквих „обрга“ прилично јасно предвидио. „Околности“ пред којима „запиру“ сад сва наша „знања“, Стаљину су, веле, биле одмах јасне. У једном писму југословенском руководству 1948. године већ је прорекао: „Ви ћете се уништити између себе!“.

У случају неизвршавања главног задатка класне борбе: остварење револуционарних промјена у друштву, у уводном дијелу „Комунистичког манифеста“ предвиђена је „заједничка пропаст класа које су се бориле“. Послије пада „врхова“ социјализма у Источној Европи и код нас, и стања „коначности“ поредака на Западу, ова алтернатива звучи данас истинитије него у вријеме кад је настала. У истом дијелу предвиђа се и „облик социјализма“ који „може радничкој класи да огади сваки револуционарни покрет“, доказујући да њој „не може користити ова или она политичка промјена, већ само промјена материјалних услова живота, економских односа“.

У „Осамнаестом бримеру Луја Бонапарте“, за стање нације у контрареволуцији, Маркс каже да личи на „оног лудог Енглеза из душевне болнице у Бедламу“ и то стање описује слиједелим ријечима: „Дијели један народ, који вјерује да је револуцијом дао себи снагу убрзаног кретања, налази се одједном враћен у минулу епоху, а да не би било никакве сумње о повратку на старо, поново устају стари датуми, старо рачунање времена, стара имена, стари едикти, за које је изгледало да су одавно предати антикварској учестаности, и стари жбири, за које се чинило да су одавно иструнули“.

За боље разумијевање ових наших стања још су значајније Марксове мисли изречене у истом дјелу приликом упоређивања буржоаских и пролетерских револуција: „Напротив, пише он, пролетерске револуције деветнаестог вијека, стално критикују саме себе, непрестано се прекидају у свом сопственом току, враћају се на оно што је привидно свршено, да би изнова отпочеле свирепо темељно да исмијавају половичности, слабости и кукавности својих првих покушаја, оне као да свога противника обрађују само зато да би он из земље црпио нове снаге и циновскије се усправљао на њих, оне стално изнова узмичу пред неодређеном горостасношћу својих сопствених циљева, све док није створена ситуација која сваки повратак чини немогућим, и док саме околности не викну: »Nis Rhodus, hic salta!«

И те наше данашње „смијешне побједнике“ који су узмакнули, готово из чиста мира пред горостасношћу сопствених циљева и задатака, Маркс је у свом познатом Тестаменту — »Dixi et salvavi animam meam« („Рекох и спасих душу своју“), прије више од сто година предвидио и учинио их, већ тада, одговорним за све посљедице слиједелим ријечима: „Своју теорију повјеравам временима која су над вашим главама, ви смијешни побједници! Ја нећу бити крив ако буде великих несрећа, чујете ли?..“

Зар из тих ријечи не допире до нас визионарски опис овог „одгабања задатка“, одгабања — акумулираног у слици ових наших криза, и „руба“ чија близина не оставља много мјеста и времена за узмицање, као и Марксова хамлетовска алтернатива из завршне Тезе о Фојербаху: или комунизам или варварство!

Ако је прије Маркса Русо у свом „Друштвеном уговору“ исказао изоловану мисао о опасности идејног губљења човјека

са повећањем могућности избора, зар то није могло и Маркса да инспирише и да важи за човјечанство, особито у овом тренутку?

Што старији југословенски комунисти, и не само они, остављају свијет у неупоредиво трагичнијем положају него што су га затекли, то никако није разлог да овај покушај продора у те наше „околности“ аутор не почне са мистично-визионарским стиховима Тјучева.

Одиста, свијет који долази, позива људе на божанску гозбу. Елементи љепше будућности су већ данас толико снажни, наметљиви чак, да се без таквих гигантских алтернатива и надахнућа нема чиме кренути у битке, а камоли у невиђено лијепе, али и трудољубиво строге пејзаже те будућности. Да ли ће бити превише „меса жртвенога“ на том путу, зависиће од тога колико прије превагне то научно смјело и јасно људско сагледавање у клими интелектуалног поштења, иначе — „богови“ су, одвајкад, зна се, незасити људским жртвама...

За овај привремени пораз поменутих комунистичких покрета одговорни су највише сами њихови врхови заробљени окамењеним системима фраза, које су партије претвориле у „стада“ препуштена несавјесним „чобанима“, који их, ево, заједно са „сјенокосима“, успаване и у сну „уовчене“ и „уновчене“, уступише за мале паре сличним западним газдама и новим, много пута овдје поменутих, околностима...

А што је Реган, и не само он, таквим „комунистима“ пожурio да одреди мјесто на „сметлишту историје“ — није погријешио, само — изрекао је, у ствари, пресуду својој класи: из простог разлога, јер је, зна се, идеолошком гашењу и „безметковићком краху“ ових „комуниста“ претходила заправо „инфекција“ вирусом те регановске, чичиковско-бујерске идеолошке „коначности“...

Никад капитализам у својој историји није био толико јак, управо зато — за народе, за континенте, за расе, за радништво особито, никад опаснији. О свом криминалном карактеру већ је нагомилао планине доказа, али ужаси који сад букте на све стране Планете превазилазе и најболеснију фантазију. Ужаснија од тога је само чињеница да има толико пасивних посматрача још око нас, кад се то даље тешко може и гледати а камоли трпјети.

Готово исте околности, поменуте на почетку овог рада, дјеловале су, у црногорској варијанти, и на однос према Тринаестојулском устанку. Пошто је црногорско руководство, последице неуспјелога напада на Пљевља, упутило 1941. године два батаљона добровољаца, Први и Други црногорски, у Рудо, за састав Прве пролетерске бригаде, овај наслов није у раскораку са темом нашег Скупа ни формално ни суштински. Ипак, процеси идео-

лошког и организационог „замарања“ и гашења Покрета после 1948. године у Црној Гори имају неке посебности, али не у смислу неких различитих разлика у обрачунима и посљедицама на садашње стање.

Сасвим у сличним формама, можда нешто оштрије, одвијали су се сукоби и смјене и у црногорском руководству, као и његово „подмлађивање“. Такозване „шарене биографије“ означиле су прелазну фазу од револуционарне ка либералној, која широм отвара врата „сведопуштености“. Девиза борбе за „националну равноправност“ и овдје је деградирала и појмове и међунационалне односе као и у осталим југословенским републикама и покрајинама. Из потпуног одсуства способности и воље да се бране појмови изграђивани и успостављени већ кроз заједничку борбу против фашизма, а још непревазиђени нигдје у свијету, уз такву кадровску и идеолошку „оријентацију“, настајали су и у Црној Гори нови „ослонци“ режима у снагама пораженим 1945. године. Само у том свијетлу могу се схватити парадокси скривени у садашњим околностима. Иако се у току Народноослободилачког рата родило једно ново партизанско, хумано, научно образложено, црногорство, неантагонистичко према осталим нашим народима и према свијету, ново руководство се нашло „руку под руку“ са хрватским и осталим антисрпским шовинизмима, добро познатим из времена фашистичке окупације. То „црногорство“ је вратило исте зебње и презир, исту сумњичавост и забуну, учествовало у излуђивању и „почетничењу“ Срба у цијелој Југославији. Поготово кад је, претходно, етикетом „унитаризма“ свуда ликвидиран хумани појам југословенства у његовој добровољности, а тиме и сви искрени пријатељи и другови Срба у руководствама СК и у народу по свим републикама и покрајинама.

Обје те специфичности су дјеловале и у Црној Гори у смислу неумољивог, а постепеног разлагања и распада не само авнојевске Југославије, већ и хуманог духа Народноослободилачке борбе. Ту нову „усаглашеност“ на антисрпској линији дочекало је опште негодовање и Срба и Црногораца у Црној Гори, партизана и приспјелих генерација, јер то, продужено, окреће све против свих. Али, формула је дјеловала из тајности и свестрано: све што је с оне стране 1948. године, то је за брисање из Новог календара као „вријеме Стаљинове доминације“. Уштеде на првомајској паради и на другим празницима НОР-а од стране либерала у Пријестоници имало је исте ниподаштавајуће посљедице и на однос према Тринаестојулском устанку.

Попримајући све теже облике, друштвена криза је прво и најтеже погодила радништво. Незадовољни ниским зарадама титоградски радници су, и не само они, отпочели масовне демонстрације пред Црногорском народном скупштином изазвавши тиме пад „титовског“ либералног руководства. Тој радничкој побједи националисти су натакли своје капе и барјаке, и не само

у Црној Гори. Зато што су радници одавно у Савезу комуниста изгубили своје представнике и заштитнике, такав правац догађаја био је једино и могућ. Тим таласима стихије избачено на сцену, ново руководство није било припремљено, и које су снаге могле у таквим приликама да га припреме? Изненађено, споро се сналазило и у односу на збачено руководство, и што се тиче садржаја и форми даље борбе и перспектива.

Такозвана борба против „догматизма“ извела је на нашу историјску позорницу много опасније „догме“ и „апсолуте“ који пријете да оштрину сукоба у Хрватској пренесу у остале републике и покрајине „бивше“ авнојевске Југославије, као опште повјерење, као „борбу свих против свих“.

Том клизању у све дубљу конфузију и очај допринијела је, и још то чини, несхватљива пасивност бивших побједника, угледних руководилаца, генерала, ратних комесара и хероја, писаца, научника, хуманиста. Стога је готово свако, особито на једном оваквом нивоу организовано, подсјећање на величину Тринаестог јула драгоцјен допринос општем отржењењу и непредавању оваквим приликама. Јер је тај датум опште и добро и вјечити позив на активну доброту и на разум. У њему су учествовали сви истински патриоти без разлике на националност, на политичке и вјерске припадности.

Ако је један Сартр за тај дан, због спонтаности и масовног хероизма у устанку (у тренутку кад окупирана Европа ћутећи прати тутањ Хитлерове моторизације према Москви пуним гасом) рекао, да је „величанствени догађај Европске историје двадесетог вијека“, поред свега што би из новопроизведених околности хтјело да га негира, да га затрпа заборавом и клеветама, имамо пуно право да се надамо да ће историјска наука, због свога угледа, сачувати објективан однос према црногорском Тринаестом јулу, како је то учинила према свим сличним збивањима из историје европских и других народа. То је довољно за оне што долазе . . .

Овако широк прилаз стању који окружује наш Скуп, по мишљењу аутора овог рада, био је неопходан. Зато што нас те околности у својој стихијној „продуктивности“ неуморно затрпавају све тежим и замршенијим збивањима. Удаљавајући нас тако од својих основних узрока и везе између догађаја, те околности продубљују и одржавају општу изгубљеност и беспомоћност. А за те громаде неразјашњеног што нас чекају, такође је потребна општенародна, и свјетска, јединствена енергија свијести и воље, можда још истанчанија од оне која се исказала незаборавног Тринаестог јула, прије педесет година.

Radonja Vešović

LES CIRCONSTANCES

concernant la célébration de la cinquantième anniversaire de l'insurrection
du treize juillet

(Pour une réflexion plus cohérente)

Résumé

La »foire« des chetniks dans la rue knez Mihailova, la rue la plus fréquente de Belgrade, était un motif pour l'auteur d'essayer de deviner »la mystère« du retour des vaincus de 1945., suivie de passivité des leurs vainqueurs.

En commençant par l'étonnement devant la »répétition de l'histoire« l'auteur considère la question avec plus de précision: car, en cachant ce problème la longue de 50 années, on a fait de notre circonstance presque »matier mystique«, malignement expansif.

Dans le deuxième chapitre l'auteur s'occupe des événements concrets, de leurs accumulation à les formes des couches, et de leur influence sur la situation actuelle.

Le troisième chapitre est consacré aux plusieurs questions concernant le sujet, pas déclarées en public jusqu'au'aujourd'hui.

Finalement, le quatrième parle à ceux qui ont proclamé que Karl Marx est le principal coupable pour ce »détour« de notre histoire.

Par suite, l'auteur répond à ceux qui ont annulé le communisme en le rejetant dans les »ordures d'histoire«.